

И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие” (Т.5. — С.154). Щодо російської любові до царя (до речі, протиставляючи останню нелюбові до будь-яких царів серед українців) Шевченко іронізує 7 вересня 1857: “Это Царев Курган; народное предание говорит, что Петр Первый, путешествуя по Волге, останавливался на этом месте и всходил на эту гору... Они (земляки мои) чуть ли не догадываются, что если царь взойдет на такую гору, то, верно, недаром, а уповательно для того, чтобы насытым оком окинуть окрестность, на которой (если он полководец) сколько в один прием можно убить верноподданных. А если он, Боже сохрани, агроном, то еще хуже, особенно если окрестность окажется бесплодною, то он высочайше повелит ее сделать плодоносною, и тогда потом и кровью крепостного утучнит бесплодный солончак. Земляки мои, верно, не без причины не освещают своей памятью подобных урочищ” (Т.5. — С.94). Цю ж думку лаконічно й емоційно висловлено в поемі “Сон (“У всякого своя доля”): “Гуля наш батюшка, гуля! / Ура!.. ура!.. ура!.. а, а, а!”.

Поглянувши на росіян очима Т. Шевченка, сьогодні можна зробити такі висновки: 1) етнічна приналежність не мала вирішального значення в російському суспільстві, оскільки це суспільство існувало виключно у формі політичної нації. Не тільки російське суспільство, а й російський етнос був сформований державою; 2) незважаючи на різні форми державного устрою, доктрина російської держави завжди залишалася деспотичною. Саме тому в ХІХ ст. на російському ґрунті виникла деспотична монархія, у ХХ ст. — деспотичний союз парламентських республік і, нарешті, сучасна специфічна форма деспотичної демократії.

Неля Момот

ШЕВЧЕНКІВ ЩОДЕННИК: ЖАНРОВА ГЕТЕРОГЕННІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ ТЕКСТУ

Текст Щоденника можна умовно поділити на чотири частини залежно від місця, де Шевченко його писав: 1) Новопетровське; 2) подорожування Волгою до Нижнього Новгороду; 3) Нижній Новгород; 4) Москва і Петербург. Кожна частина має власну стилістику, власний ритм розповіді та власну природу і структуру розповідних елементів. Сам автор відповідно позначає закінчення кожної частини. Перша частина, наприклад, закінчується “писальним” забобоном, що в нього вірить чимало хто з письменників: “На сегодня довольно. Пойду в укрепление, достану свежих чернил от Кулиха, новое перо и бумаги на третью тетрадь для сего журнала. Настала новая эпоха, в моей старой жизни должно быть всё новое” (22. 07. 1857)¹. Інші частини він розмежовує датами прибуття та від’їзду, а також супроводжує коментарями про зміни у власному ставленні до тексту: “Со дня выхода парохода из Астрахани, т.е. с 22 августа, я не могу ни за что, ни даже за свой журнал, приняться аккуратно, как это было в Новопетровском укреплении” (28.08.1857) (с.87). Його розхвилювали зустрічі з прихильними до нього людьми.

Першу частину Щоденника поет писав у період бездіяльності й розпачливого очікування на визволення — вона літературно найповніша і найдовершеніша. Друга

¹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2003. — Т.5. — С.65. Далі Щоденник цитуємо за цим виданням, зазначаючи сторінку в тексті.

частина — це вже подорожній нотатник, усе ще високолітературний, із живими, влучними спостереженнями за містами, краєвидами й людьми та метафоричними перевтіленнями цих спостережень у світ мови. Ця частина нагадує літературні “подорожні нариси”, популярні у 18 і першій половині 19 ст. Третя частина де в чому наближається до звичайного фактографічного щоденника, з більшою увагою до щоденних подій, із менш розгорненими розповідями, з коротшими записами, окрім широко описаного “роману” з молоденькою актрисою Піуновою. У Москві, а надто у Петербурзі, коли поет потрапляє у вир зустрічей, розмов, вражень, — Шевченка майже весь час запрошують на обіди та вечери, — текст неначе поглинає сам себе, і проза написана ніби похапцем. І хоча часом натрапляємо на влучно-дотепні портрети, а особливо карикатури, прозі цієї частини бракує нарративного розвитку, того своєрідного “третього виміру”, що так зачаровує у перших частинах.

Отже, записи обернено пропорційні до різноманітності щоденних подій; і коли поет поринає у життя Петербурга, а особливо, коли в нього з’являється можливість працювати методом омріяної акватинти, Щоденник раптом обривається. Можливо, автор більше часу приділяє поезії. Поезію “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”) Шевченко переписав у Щоденник, коли рукопис був уже у М.Лазаревського, тобто через два місяці після останнього щоденникового запису. Щоденник, отже, мав іншу мету, ніж звичайна фіксація подій. Автор запевняє нас, що найголовніше завдання Щоденника — розвіяти нестерпну нудьгу. Отже, Щоденник не протоколює подій, а заступає їх, сам стаючи своєрідною подією. І справді, перша подія, записана в Щоденнику, просто “потрясає” реципієнта своєю ваговитістю: “Первое замечательное происшествие, которое я вношу в мои записки, суть следующее. Обрезывая сию первую тетрадь для помянутых записок, я сломал перочинный нож” (с.11). І автор вдається до коментаря: “Происшествие, по-видимому, ничтожное и не заслуживающее того внимания, которое я ему оказываю, внося его как что-то необыкновенное в сию пёструю книгу” (с.11). (Цікаво, що Шевченко відразу називає Щоденник “пёстрой книгой”, означаючи таким чином конгломеративність жанру свого творіння). Але ця подія стає справді важливою, коли з неї народжується майстерний, сповнений дотепу і своєрідного чару, пасаж тонкої прози, який безпосередньо вводить читачеву свідомість у світ цього твору. “Теперь понятно, — закінчує автор свій мініатюрний шедевр, — почему в Новопетровском укреплении утрата перочинного ножа — событие, заслуживающее бытописания” (12.06.1857) (с.11).

Зрозуміло також, чому вже в перших реченнях текст повертає до себе увагу — до свого власного виробництва. Під розвіянням нудьги ховається важливіше завдання — вгамування спраги до писання. Справжнє завдання Щоденника — не записувати, а саме писати. І сам автор підтверджує цей здогад: “...утро прошло как обыкновенно, без всякого замечательного происшествия... А пока совершенно нечего записать. А писать охота страшная. И перья есть очиненные” (13.06.1857) (с.12). Не дивно, що в першій частині Щоденника так багато мовиться про приладдя для писання — папір, чорнило, пера. І хоч записування, вписування, навіть переписування в цій “пёстрой книге” трапляються шокрок, вони другорядні порівняно з самим писанням. І ось, коли у четвертій частині писання блідне, тоді записування, а особливо переписування, дужчає: останні записи (13 і 20 травня 1858 р.) складаються майже виключно з переписаних текстів. У кожній частині часто трапляються різкі стилістичні повороти — від лірики до іронії, від високої риторики до солдатської лайки, від витонченої елегантності до грубого сарказму.

Притаманний Щоденникові лагідно-розповідний, злегка іронічний, тон іноді обривається блискавично-громовим гнівом, що його добре знаємо з Шевченкової

поетичної творчості. Такі пасажі іноді навіть старанніше опрацьовані, ніж багато іншого в тексті. “Проклятие вам, корпусные и прочие командиры, мои мучители безнаказанные! Гнусно! Бесчеловечно! Отвратительно гнусно!” (21.09.1857) (с.109). Навіть такі високо риторичні пасажі іноді нівельовані іронією, створюють ефект якогось ренесансного риторично-комічного стилю. Це особливо помітно у наступному фрагменті з церковнослов’янщиною та алюзіями до античності: “Держись, наша официя. Гроза, гроза ужасная близится. Баталионный командир, подобно тучегонителю Крониону, грядёт на тебя во облаце мрачне, в том числе и на нас бессловесных. В ожидании сего грозного судии и карателя пропившиися до снаги блажат и умоляют эскулапа выдумать и форменно засвидетельствовать их небывалые немощи душевные и телесные, а паче душевные, и тем спасти их от праведного суда гро[мо]носного Крониона. Но мрачный эскулап неумолим” (20.06.1857) (с.21).

Чергування таких стилістичних “середовищ” створює своєрідний ритм, будований не свідомо, а інтуїтивно. Текст Щоденника поживавлений російськими та українськими приповідками (вони часто записані українською мовою), короткими цитатами з інших текстів чи алюзіями до них. Щодо української мови, то нею написаний діалог із солдатом А.Обеременком (29.07.1857), а також декілька українських пісень та уривків із них. Українська мова додає тексту поліфонії. Українські пісні – один із багатьох видів чужих або вставних текстів у цій “пёстрой книге”. Тут є записи друзів і знайомих, включно з віршем польською мовою і короткою музичною нотацією. Така практика “альбомних” записів була дуже поширена у 19 столітті. “У Шевченковому Журналі сам по собі хиткий жанр щоденника стає ще більш захитаним: цей бо текст трохи щоденник, трохи подорожній нотатник, трохи “альбом”, а трохи якась антологія. Не дивно, що про нього й досі говорять різне”². У Щоденнику є два Шевченкові ескізи (із суздальської ікони й портрета Герцена), російські та українські вірші, власні поезії та чернетки власних листів.

Присутні в ньому і фрагменти, які можна назвати “вставними текстами”. Йдеться про тексти, які раптом виокремлюються з нарративного дискурсу і стають автономними. Їхні межі еластичні, оскільки ці тексти не можуть бути зовсім незалежними від контексту. Хоча іноді автор вказує на ці межі: “...он мне в сотый раз повторил... историю...”, “Закончив записывать этот рассказ...”. Текстуальні межі часто суперечать межах хронологічним. Окремий день може принести кілька таких текстів, а іноді окремих текстів може продовжуватися кілька днів. Така неспівмірність елементів додає тексту поліфонічності. Межі часом бувають подвійні (оповідання обрамоване нарацією про автора, нове оповідання виринає з попереднього цілком органічно, майже непомітно). У цікавий сам по собі портрет Зигмунтовського (у Шевченка – Зигмонтовського) вставлено його власні авантюри розповіді-побреженьки (30.06.1857).

Щоденник вміщує цілу низку мікрожанрів: лірична поезія у прозі (ліричний відступ), спогад (автобіографія), анекдот, фейлетон, подорожній нарис, літературний портрет, оповідання, ескіз повісті, політичний трактат, рецензія, есе.

На ліричні відступи натрапляємо в описах поетової туги за батьківщиною, у звертаннях до України, у кількох описах природи та подекуди у записах про тих жінок, які подобалися Шевченкові. Щодо спогадів, то вони часто трапляються у першій частині Щоденника, коли поет чекає на визволення.

² Б.Рубчак. Живописаний Шевченко // Світи Т.Шевченка. – Нью Йорк; Л. – 1991. – С.67.

До фейлетонів-сатир належить ряд текстів про аморальність російських офіцерів. Такою, наприклад, є розповідь про не дуже дружні стосунки майбутніх тестя й зятя через якісь кілька карбованців та недошиту кофтину. Сюжетна побудова цього фейлетону наближає його до оповідання. Цей фейлетон варіюється у кількох подальших щоденникових записах. В іншому тоні написано фейлетон про українського поета О.Афанасьєва-Чужбинського та самовар, який був для нього механізмом, “которым приводилось в движение это неумолимое вдохновение” (2.07.1857) (с.37).

У Щоденнику наявні також подорожні нариси, особливо майстерно в одному з них зображено місто Астрахань (6-8.08.1857). В останніх частинах Щоденника переважають небагатослівні портрети: “Начал портрет м[адам] Варенцовой. Плотная, кавалергард-мадам... правда, она тоже женщина эксцентрическая. Только она сосредоточилась не на поэзии, не на изящных искусствах, а на конюшне и на псарне. А может быть, и это своего рода поэзия... К общему великому удовольствию...окончил портрет гусароподобной м[адам] Варенцовой... Она чрезвычайно довольна портретом, потому что он похож на какую-то кокетливую нимфу в амазонке с хлыстом, а я ещё больше доволен, что, наконец, развязался с этою неуклюжею Бобелиною” (14, 15, 19.11.1857) (с.128–129). Натрапляємо у Щоденнику на груповий портрет дітей, що їх Шевченко зустрів на вулиці: “Костюм их показался и странным, и жалким. На девочках были какие-то коротенькие лёгенькие дырявые мантильки, дворянско-немецкого покроя. Ручонки нагие, и почти босиком. На мальчике — поярковая серая шляпа с пером и мантилька такая же, как и на девочках, а башмаки ещё хуже. Вообще показались мне они похожими на трупку младенцев-комедиантов” (30.09.1857) (с.112).

Окрему категорію обрамованих текстів складають політичний трактат, рецензія й есе. Есе на політичну тему — це відомий запис про пароплав, витвір Фультона й Ватта, який символізує технологічний прогрес. Отож, незабаром він “пожрёт кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит” (27.08.1857) (с.87). Є в Щоденнику й інший приклад політичного есе. Пливучи Волгою, Шевченко бачив гору Царів-курган, названу так тому, що на неї, подорожуючи Волгою, любив виходити Петро Перший. Запис у Щоденнику від 7 вересня 1857 р.: “Гора эта своею формою и величиною напомнила мне такую же гору близ Звенигородки, Киевской губернии, в селе Гудзивци. И Гудзивскую гору, быть может, какой-нибудь помазанник-пройдоха освятил своим восшествием, но земляки мои как-то тупо сохраняют в своей памяти подобные освящения. Они (земляки мои) чуть ли не догадываются, что если царь взойдёт на такую гору, то, верно, даром, а уповательно для того, чтобы несатым оком окинуть окрестность, на которой (если он полководец) сколько в один приём можно убить верноподанных. А если он, Боже сохрани, агроном, то это ещё хуже, особенно если окрестность окажется бесплодною, то он высочайше повелит её сделать плодоносною, и тогда потом и кровью крепостного утучнится бесплодный солончак. Земляки мои, верно, не без причины не освящают своей памятью подобных урочищ” (с.94).

У Щоденнику трапляються розгорнені есе. Особливо цікаве критичне есе про теорію естетики польського митця, філософа та політичного діяча Кароля Лібельта. Ще один цікавий текст такого ж зразка — це етнографічне есе про поховання самогубців. Воно починається розмовою про уральські звичаї, пов’язані з таким похованням, далі автор говорить про подібні звичаї в Україні, а потім акцентує увагу на жорстокості до самогубців християнської церкви і нищення народних звичаїв довкола них: “И что языческое нашли вы, лжеучители, в этом христианском

всепрощающем жертвоприношении?” (с.56). Далі автор говорить про требник Петра Могили, про ритуали поховання святих у туркменів і киргизів (15.07.1857). Виклад у цьому суцільно поданому й виразно обрамованому есе своєрідно звивистий: одна думка, ніби ненароком, зачіпається за іншу і поволі веде до наступної — це зразок жанру короткого есе, як його культивували англійські есеїсти 18 і початку 19 ст.

Незважаючи на жанрову гібридність, у тексті превалює жанр щоденника та втілення у ньому різних його модифікацій. Ми дотримуємося думки про те, що цей твір поєднує в собі елементи фактографічного та белетристичного щоденників.

Щоденник Шевченка має наративний характер. Помітне широке використання стилістичних засобів нарації: “Не правда ли яркая фантазия?”, “Какое же казусное событие запишу я сегодня? А вот какое...”, “Дело вот в чём...”, “История такого содержания...”. Щоденникова діяльність Шевченка близька до життєвих обставин. Зміна життєвої ситуації обумовлює зміну характеру діяльності. Завершення заслання і переїзд до Нижнього Новгорода прямо позначається на складі щоденникових записів та характері їх ведення. Акт записування із значної події дня перетворюється на пересічну, незначущу; текст запису втрачає ліричне підґрунтя, головним компонентом ведення записів стає діяльність хронікера.

Отже, у Щоденнику Шевченка хронологічні записи містять переважно перелік подій, що сталися протягом дня. І події, зафіксовані в записах, можуть належати до будь-якої сфери життя: соціально-комунікативної (зустріч із другом, розмова з комендантом), побутової (сніданок, обід), світської (відвідування гостей, театру), інтелектуальної (роздуми), емоційно-психічної (почуття, настрої, переживання), фізичної (самопочуття) тощо. Записи здебільшого регулярні. Регулярність тут пояснюється не прескрипціями згори, не правилами, котрі автор зобов'язаний враховувати, а продиктована особистою ініціативою. Ланцюжок записів показує, як розуміє наратор ідею ведення Щоденника, як трактується ним ця діяльність та цей вид текстів. Автор виступає тут як комунікант, наратор. Вести Щоденник означає для автора залишати пам'ятку про день чи про триваліший період, які сприймаються як заповнений подіями хронотоп.

Іншу категорію щоденникових записів може ілюструвати такий уривок: “Два дни уже прошло, как выехал от нас отец-командир наш, но я всё ещё не могу освободиться от тяжёлого влияния, наведённого его коротким присутствием” (26.06.1857). Саме такі нотатки, які відображають внутрішній стан автора в момент запису і фіксують його емоції, роздуми та спогади, викликані недавніми подіями, реакції у вигляді критичного зауваження, висловлювання точки зору, міркувань складають другу категорію щоденникових записів. Такі записи не намагаються відобразити те, що сталося, в кількісному аспекті. Їхня характерна риса — односюжетність; загальна тенденція тут — відтворення в окремому записі однієї події (ментальної або емоційної), час здійснення якої збігається із ситуацією записування. Ліричний принцип ведення Щоденника означає, що записування тлумачиться автором не як різновид занять, елемент розпорядку дня, а як можливість висловити те, що заповнило його свідомість безпосередньо у даний момент. Можливість зробити запис у Щоденнику аналогічна можливості висловитися.

Окремий різновид щоденникових записів складають ті, що ведуться автором у період, коли він перебуває поза “своїм” просторовим та комунікативним середовищем. Ці записи він робить під час подорожей, поїздок. Записування тут характеризується цілком усвідомлюваною цільовою установкою — зафіксувати

те, що здається цікавим, заслуговує на увагу і водночас може випасти з пам'яті. Іноді ж у записуванні присутня перспектива використання таких нотаток для створення в майбутньому інших текстів, наприклад, художніх (принцип ведення альбомів, журналів — чужі записи людей, записи чужих творів, малюнки). Із прагматичного погляду ведення щоденника не елементарна, гомогенна, односкладна діяльність, а навпаки, вона поєднує в собі різні начала. Можна навіть говорити про якісні трансформації, про періоди активізації (запис від 14.06.1857: “Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал”) чи загасання цієї діяльності, різні переорієнтації у процесі реалізації (запис від 15.06.1857: “Что же я сегодня занесу в свой журнал? Совершенно нечего занести”). Причини таких коливань досить очевидні: це свобода (фактор цензури), відсутність чіткого прагматичного завдання, неінституційність діяльності, її належність до сфери інтимної життєдіяльності автора.

Один із наслідків дотримання регулярності у щоденникових записах стосується такого компонента комунікативного акту, як його перлокутивний ефект. Він локалізується тут у сфері психіки автора. Саме тому відзначається психотерапевтична роль Щоденника. Цьому сприяє виробленість навички переключення ролей та її тренаж, а виконання дії, що відповідає запровадженому порядку, яким і є регулярне записування, веде до відновлення емоційно-психічної рівноваги, тобто до певної зміни стану свідомості.

Шевченко починав свій Щоденник із наміром відобразити цікаві події. Один із перших записів у ньому такий: “Сегодня уже второй день, как сшил я себе и аккуратно обрезал тетрадь для того, чтобы записывать, что со мною и около меня случится” (13.06.1857). Вибір у формулюванні предиката “случится” свідчить про намір акцентувати увагу на тому, що не сприймається як звичайне, тобто нецікаве, а на незвичайних випадках, казусах, подіях. Отож, для такого запису потрібно мати поважний привід. Ним здебільшого стає якась зовнішня подія, що призводить автора до особливого психічного стану. Початок запису тут — це номінація події (отримання листа від друзів, читання книжки), яка стала стимулом для розвитку думки автора, і весь подальший текст становить полемічні роздуми “з приводу”. Причиною, яка викликає особливий стан автора, можуть бути ті чи ті емоції та спогади, певна дата: “Праздникам праздник и торжество есть из торжеств! В три часа ночи приехал Михайло Семёнович Щепкин” (24.12.1857). У щоденниковій діяльності домінує психічно-емоційний стан автора, імпульси комунікативної дії виходять із психічної сфери, отже, можна говорити про психологічність окремої комунікативної акції та її інтенціональний характер.

Завдяки зв'язку із зовнішнім імпульсом акт запису не протиставляється життю автора, а навпаки, він природньо продовжує перебіг життєвих подій, вписується в попередні та подальші життєві події, що знаходить відображення у згадках про події-стимули, в повідомленнях про найближчі плани та наміри автора. Шевченко, завершуючи один із своїх записів, наголошував: “Спасибо Ивану Никифоровичу Явленскому за то, что он отказался от завтрака и помог мне кончить превосходное прелюдие к превосходнейшему стихотворению, которое я, если Бог поможет, перепису завтра” (18.09.1857). Цей приклад демонструє, що акт щоденникового запису — то для автора не межа, яка розділяє два періоди; ця комунікативна подія буде продовжена життєвими, з якими вона утворює одну лінію.

На відміну від регулярної щоденникової діяльності, яка детермінує тематику записів, нерегулярна не створює передумов для відбору подій за раціональними об'єктивними ознаками, наприклад, за тематикою чи логічним зв'язком подій.

Більше того, подія занотовується у відповідності з прислів'ям “У кого что болит, тот о том и говорит”. Саме цими словами починає Шевченко один зі своїх щоденникових записів (21 червня 1857 р.), мотивуючи тим самим його зміст. Отже, як бачимо, автор тут не вільний у виборі теми, він підкоряється своєму психологічному станові. Завдання автора — найбільш повно відобразити свій ментальний, емоційний чи фізичний стан. Запис відображає потік внутрішнього мовлення: передає хід думок, виражає переживання, змальовує в деталях сцену чи подію, яка потрапила у фокус уваги автора, відтворює його спогади чи сон.

Отже, жанровими особливостями Щоденника можна вважати: 1) інтенціональний (психологічний) характер окремого комунікативного акту та локалізація перлокутивного ефекту в психічній сфері автора; 2) непротиставлення прагматичної ситуації запису життєвим подіям, у зв'язку з цим його неритмічний характер; 3) різноманітність тематики, відсутність тенденції до стандартизації.

Аналізуючи Щоденник Шевченка, звертаємо увагу на те, що навіть сам автор, ведучи нотатки, осмислював свою щоденникову діяльність. Це стосується і самої діяльності, і вже зроблених записів, тобто її продукту. Такі акти осмислення передбачають, природно, певний стаж діяльності та можливість ретроспективного погляду. Шевченко, який витрачав на щоденникові записи чимало часу, висловлюється в них, зокрема, і про своє ставлення до цього виду занять, про його значення та місце в житті самого автора. 2 липня 1857 р. він відзначає: “Две случайно сделанные мною вещи так удачно, как редко удаются произведения глубоко обдуманые. Первая вещь — это сей журнал, который в эти томительные дни ожиданий сделался для меня необходим, как страждущему врач” (с.37). 12 липня того ж року він характеризує свої щоденникові заняття, осмислює їхню роль у своєму житті: “Одиннадцатым нечётным, но счастливым для меня числом кончился первый месяц моего журнала. Какой добрый гений шепнул мне тогда эту мысль? Ну, что бы я делал в продолжение этого минувшего бесконечно длинного месяца? Хотя и это занятие мимоходное, но всё-таки оно отнимает у безотвязной скуки несколько часов дня. А это важная для меня теперь услуга. В первые дни не нравилось мне это занятие, как не нравится всякое занятие, пока мы его себе не усвоим, не смешаем его с нашим насущным хлебом. Сначала я принимался за свой журнал, как за обязанность, как за пунктики, как за ружейные приёмы. А теперь, и особенно с того счастливого дня, как завёлся я медным чайником, журнал для меня сделался необходимым, как хлеб с маслом для чая” (с.51).

Предметом коментування стають не лише такі аспекти запису, як повнота відображення подій, послідовність викладу, стиль у цілому, а й певні операції, а також стан автора під час акту записування. Так, наратор може вказати на причину записування чи незаписування певних відомостей, тобто давати пояснення своєму наративному крокові. Шевченко в записі 6 липня 1857 р. виокремлює один із аспектів буденної події, який перетворює її на наративно цінну — таку, яка варта запису: “Я не хотел бы вносить в мой журнал эту балаганную сцену, но как она оказалась важною по своему неожиданному результату, то я и заношу её со всею пошлюю точностию в мою неизменную хронику” (с.42). Наратор тут єдиний протагоніст у діяльності та її творець, він ініціює й організовує, оцінює та критикує, переосмислює її. Такі прагматичні операції, орієнтовані на себе та свою діяльність, можна назвати рефлексивними.

Розглянутий матеріал дозволяє визначити та охарактеризувати прагматичну роль, в якій виступає автор, а також аспекти його щоденникової діяльності, відповідні цій ролі. Вище ми описали випадки відображення у тексті операцій

наратора по організації щоденникової діяльності. У цих висловлюваннях відображена прагматична роль, яку виконує суб'єкт цієї діяльності, а саме — роль діяча.

Ведення Щоденника для його автора — це різновид занять, спосіб проводити час чи розважитися; у такий спосіб він реалізує діяльнісні начала своєї натури. Для наратора у ролі діяча ідея діяльності більш значуща і вагоміша, ніж ідея комунікативності, а сама дія моделюється як фізична. Ця роль найбільше узгоджується з установкою на регулярність при відсутності цільового завдання, результативності дії, натиску ззовні тощо. Вона зумовлена особистою потребою автора в додатковій сфері самореалізації. А це пояснюється як особливостями натури Шевченка, його навичками, так і умовами життя та обставинами, які призвели до вимушеної бездіяльності автора. Свідомство цієї ситуації знаходимо у щоденникових записах: "Я что-то чересчур усердно и аккуратно взялся за свой журнал. Не знаю, долго ли продлится этот писательский жар? Как бы не сглазить. Если правду сказать, я не вижу большой надобности в этой пунктуальной аккуратности. А так — от нечего делать. На бездельи и это рукоделье" (14.06.1857) (с.14). Як бачимо, ведення записів пов'язується із вимушеною бездіяльністю, станом заслання. Це ситуація дефіциту діяльності, що зумовив стан внутрішнього дискомфорту автора. Потреба у діяльності така сильна, що виникає конфлікт між внутрішньою потребою здійснити комунікативну акцію та умовами для її реалізації. Порівняємо таке зауваження Шевченка: "Что же я сегодня занесу в свой журнал? Совершенно нечего занести. А ни-ни, ничего хоть сколько-нибудь выходящего из круга обыденной монотонной жизни... О вечере совершенно нечего написать" (15.06.1857) (с.15). Тут відображено конфлікт, який виник внаслідок відсутності змісту — украй потрібної умови для записування, а саме зауваження свідчить про передчасну щоденникову активність.

Комунікативна роль діяча виявляє себе не тільки в організації діяльності, а й у здійсненні окремої наративної акції. Саме внаслідок зусиль наратора здійснюється нарощування тексту, розширюється текстовий простір окремих записів. Продукт такого акту — запис, характерний своєю докладністю та багатослів'ям. Це досягається внаслідок детальної передачі окремих подій. Запис від 20 червня 1857 р.: "...К добру ли это я так сегодня расфантазировался? В прежние годы, в эти истинно критические дни, со мною этого не было. Не было, однако же, и того, не в похвалу будь сказано, чтобы я прятался под кровом стонов и вздыханий..." (с.21).

Друга роль, в якій виступає автор, — роль носія психологічного стану. Наратор виражає свої переживання, думки, почуття, які відчуває в момент запису. У цій ситуації здійснюється екстеріоризація внутрішнього мовлення. Вербальна діяльність автора як носія психологічного стану реалізується в окремих висловлюваннях та дискурсах, які з точки зору інформації, що міститься у них, мають цінність передусім для самого індивіда. Це висловлювання про своє фізичне самопочуття, про свій психологічний стан, самооцінки та оцінки інших, фрагменти вражень, думки, викликані несподіваними подіями. Запис від 17 червня 1857 р.: "С некоторого времени, с тех пор как мне позволено уединяться, я чрезвычайно полюбил уединение. Милое уединение! Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающей[ся], цветущей красавицы матери Природы" (с.17). До складу щоденникової діяльності носія психологічного стану входять висловлювання та дискурси, які вважаються справжніми жанрами внутрішнього мовлення: роздуми, спогади, мрії, фантазії, здогади, аналіз минулих подій чи ситуацій. Запис від 13 червня 1857 р.: "...я уже успел (разумеется, в

воображени) устроить своё путешествие по Волге уютно, спокойно и, главное, дёшево. Пароход буксирует... несколько барок, или, как их называют, подчалками, до Нижнего Новгорода с разным грузом. На одной из таких барок я думаю устроить свою временную квартиру и пролежать в ней до нижегородского дилижанса. Потом в Москву, а из Москвы, помолившись Богу за Фультонову душу, через 22 часа и в Питер. Не правда ли, яркая фантазия? Но на сегодня довольно” (с.13).

Ще одна роль наратора, пов'язана з основною ідеєю діяльності, фіксацією подій, – роль хронікера. Це ретроспективний погляд на минулий період, а запис має вигляд хроніки. Запис від 3 вересня 1857 р.: “Ел, пил, спал. Во сне видел Орскую крепость...” (с.91). Діяльність наратора-хронікера реалізується в актах констатації подій, їх короткому описі, коментарях тощо.

Наступна роль наратора – це роль того, хто пише (роль мовця). Вона тісно пов'язана з роллю хронікера. Як той, хто пише, автор знає про меморіальні можливості тексту. Тому в щоденникові записи вклинюються фрагменти, які автор ще використає в майбутньому. Це й літературні плани, фрагменти листів, цікаві історії, проспекти майбутніх художніх творів, начерки сцен тощо.

Отже, “Журнал” Шевченка – це приклад щоденника, де виразно виявлені всі ролі наратора: 1) діяча; 2) носія психологічного стану; 3) хронікера; 4) роль мовця. Їхня питома вага в тому чи тому випадку неоднакова, їхні сполучення та переплетіння різні. Щоденник Шевченка відображає досить багатоаспектну діяльність, і жоден із зазначених складників у ній не нейтралізований і не редукований.

ВСЕСВІТ. – 2004. – № 11–12

Завершується Рік Японії у “Всесвіті”. Представлено японську поезію XIX – XX ст., повість Банани Йошімото “Цугумі”, есе про самурайську етику “Бусідо – душа Японії” Інадзе Нітобе, статті Надзвичайного й Повноважного Посла України в Японії Юрія Костенка “Українсько - японські відносини сьогодні”, Юдзі Курокави “Чи була історія Росії та СРСР історією України?”, Івана Дзюба “Українська історія з погляду японського дипломата”, Анатолія Перепаді “Дорога до Японії завдовжки тридцять п’ять років”, Олександра Бондаря “Японія очима українця. Спорт у Японії”, бесіди Олега Микитенка з Людмилою Скирдою та з дружиною Надзвичайного і Повноважного Посла Японії в Україні п. Хідемі Амае. Надруковано середньовічний перський епос “Оповіді десяти візирів” (із післямовою перекладача Романа Гамади “Бахтіяр-наме” в історії перської літератури”). Олександр Киченко виступає зі статтю “Постмодернізм і роман: метаморфози традиційного жанру” і рецензією “Антична спадщина у сучасному контексті”.

Слово і Час. 2005. №3